

„НАШТО ЈЕ ТАКА ШКОЛА И ШТА ЈОЈ ЈЕ ПОСАО”

930.85:792(497.11)”18”

„Кад би се појавио на позорници, занео би нашу публику, сва би планула љубављу према вештини”.

Овако се говорило о маркантном глумцу из будимских позоришта Шандору Вархидију.

Он је прешао у Београд и постао стални члан Народног позоришта по наговору пријатеља, познатог српског сликар Стевана Тодоровића.

Стеван Тодоровић је човек који је у Србији започео наставу из области уметности. У свом београдском атељеу још 1857. основао је „сликарско цртачку школу” у којој су се предавали музика, певање, телесно вежбање и мачевање.

Сликарство је студирао у Бечу 1850-их година. Сачувано је 37 његових акварела народних ношњи. Бавио се графиком и позоришном сценографијом, радио портрете, и сликао иконостасе у Вазнесенској цркви у Београду, Топчидерској цркви и Смедеревској цркви, као и композиције: *Смрт Хајдук Вељка*, *Поспорижење Свештој Саве* и друге.

У лађу, у Будиму укрцао се 1869. познати глумац и редитељ Шандор Вархиди, а на београдском Савском пристаништу из ње се искрцао Алекса Бачвански како му је, заправо, било рођено име.

Да већ нису биле исклесане «велике степенице», којима се од пристаништа пењало преко Косанчићевог венца и хитало у град, уметник Алекса Бачвански би до Народног позоришта гацао блатњавом косином. На тим великим степеницама наишао би прво на неколико „цубрингерских” радњи у којима се посредовало при запошљавању оних који су лађама долазили из Зе-

муна и Панчева. Како год, прошао би поред многих „ситничарских“ радњи трговачког центра на Зереку код Варош капије и сигурно запазио наочиту фирму „Антонијевићи“, познатих београдских трговаца „Фирма људи“!

Можда би и свратио у партер куће Ивана Станимировића, касније познате као „кућа Крсмановића“, у изнајмљени простор на ћошку, код данашње амбасаде Аустрије, а тада познатог кафеције, извесног Тоше, под фирму изнад улаза: „Кафана код Тоше на ћоше“.

У Народном позоришту је потписао уговор о ангажману и тиме прихватио и обавезу преписа познатих позоришних комада као и израду дисциплинских правила за глумце позоришта.

Годину дана раније, у јануару 1868, у истом позоришту један други уметник, глумац и редитељ, оснивач Народног позоришта Јован Ђорђевић, основао је и прву професионалну уметничку школу у Србији. За чланове позоришног ансамбла држао је, једном недељно часове из области позоришне науке. То је исти онај велики човек, оснивач и директор Српског Народног Позоришта у Новом Саду. Рођен је у Сенти 1826, студирао медицину у Пешти и бавио се књижевношћу. Био је уредник Матице Српске, професор Новосадске српске гимназије и министар просвете. Написао је латинско – српски речник, спев *Кнез Паво*, као и алегорију *Маркова сабља*, у два чина изведену у Народном позоришту. У овом комаду певана је по први пут *Боже ђравде*, садашња српска химна.

„Уја“ (Јован Ђорђевић), како га је ословљавао десетогодишњи сестрић, Александар Дероко, носио је диван штап од вишњевог дрвета који је чувао топлину његових руку. Њиме се помагао када се пео на спрат до свога стана, у центру Београда између кафане „Хајдук Вељко“ и познате деликатес радње „Карла Перола“. Овде су трговци из „Кнез Михаилове“ пре ручка свраћали на пиво и мезе, како би уживали седећи за мермерним столовима, са ливеном ногом у стилу сецесије. Узаним степеницама долазио му је у посету професор Јован Туроман. С врата су се поздрављали „Amice... Amice..“ и даље све на латинском, док су их деца забезекнуто гледала. Доазио је ту и „Ујин“ пријатељ, Тома Хаџић из Новог Сада, онај што је носио црвену свилену пантљику преко чела, јер је патио од главобоље.

Јован Ђорђевић, је био самац, нежења, па како га је „мрзело“ да живи сам довео је своју родбину из Сенте, Бечкерека и Мокрина. Тако се ту нашла и мајка Александра Дерока, ћерка Јованове сестре. Деца нису имала приступа његовој соби са полицама пуним књига. Виђали су га у дугачком шлафроку са зеленим штитом на челу, нагнутог над папирима распрострањим по столу

поред велике петролејске лампе. „Уја” је из Сенте довео и своја три сестрића, који су остали без родитеља. Један се дао у лимаре, други у шнајдере, а трећи је учио добро, био је то Стеван Сремац. Често је долазио недељом, и док се кувала супа Дерокова мајка, Сремчева сестра од тетке, би га упитала: „Докле ћеш тако Стево, имала бих добру прилику, што се не би оже . . . ?” Не би стигла ни да доврши реченицу, а он би већ зграбио шешир и штап и нестало без речи. „Чекај Стево . . . ево супа” . . . Оде он. Сестра се љутила на њега због тога што је исмевао банаћанске девојке, њене старије рођаке и пријатеље, нарочито у спису *Бал у Елемиру или човекова тирадија*. Тај рукопис у стиховима није могла да му опрости.

Београд краја деветнаестог века упечатљиво је дочарао сам Александар Дероко у својим записима и цртежима.

Јован Ђорђевић је умро 1900. У годинама које су уследиле многе Београђане разонодили су први биоскопи, као онај путујући, што се сместио испод велике шатре, на платоу где се данас налази павиљон „Цвијета Зузорић”. Испред шатора, тутњала је велика парна локомотива, сва од углачаног месинга, она је правила струју за биоскоп и окретала вергел за музику. Унутра се давао актуелни ратни филм: Јапанци, који испрекиданим покретима трче и скачу у воду, прелазећи реку Јалу. Касније је било и савршенијих филмских остварења, као оно Савићево, *У шуйи*, што се налазило у великој дрвеној дворани, у Коларчевој улици, а имало је на средини разапето велико платно, тако да се слика гледала са обе стране. Гледаоци су седели за кафанским столовима, јели и пили. Таквих биоскопа је било и код кафана „Париз” и „Таково”, на „Теразијама”. Много раније, био је „паноптикум”, импровизиован у неком дућану, негде на „Теразијама”. То је био један кружни зид на коме је около било двадесетак отвора за очи. Испред сваког таквог отвора било је седиште. Седне се и гледа, као кроз двоглед, унутра се види једна непокретна стереоскопска фотографија. То тако стоји ваљда један минут, затим звонце – „цин” – и слика оде, па дође нова, и тако редом док све не прођу. Ко је тада могао и да замисли да ће једног дана за та „чуда” постојати и школе! Али са позориштем је стајало мало другачије.

По угледу на тадашње школе у Немачкој и Мађарској, сачињен је правилник школе глуме и режије „Нашто је така Школа и шта јој је посао”.

Тако ова школа добија стални карактер, а њен циљ је да школује глумце не само за Народно позориште, већ и за друга наша позоришта. Била је то заправо прва институционална школа уметности са унапред одређеним планом и програмом наставе.

Трајање школе предвиђено је на две године.

„Питомаца у позоришној школи свега може бити највише 16, од прилике осам мушких и толико женских”. Број питомаца са платом ограничен је на четири, с тим да тек у другој години примају плату од 1200 талира годишње. О њиховом изласку на позорницу одлучује редитељ, према њиховој даровитости. После завршене школе најспособнији постају чланови Народног позоришта, са обавезом да у њему остану најмање 3 до 4 године. Испити се у школи држе два пута годишње, у марту и октобру. Први испит је интерни и контролни, а други је јавни, а полаже се и теоријски (у школи) и практично (на позорници). «Глумачко образовање биће истовремено теоријско и практично».

Управу Школе чине: управитељ Народног позоришта, професори и наставници.

*

Шта ће се предавати ?

Теоријски предмети:

1. Теорија драмске поезије са историјом драмске књижевности домаће и стране
2. Теорија позоришне уметности
3. Историја позоришне уметности
4. Српски језик и познавање стихова
5. Естетика
6. Историја Српског народа и општа историја

Практични предмети:

1. Декламовање
2. Игра лицем и удовима (мимика и пластика)
3. Тумачење улога и читање комада и како их ваља беседити
4. Мачевање (код мушкараца)
5. Певање
6. Играње
7. Пантомима

за питомце се траже следећи услови:

- а. Да има одређене године. Женске да нису млађе од 15, а мушкарци од 18 година.
- б. Да има звучан, непогрешив, чист изговор.
- в. Да је непрекорног понашања и доброг моралног владања.
- г. Да има толико школског знања колико се може тражити од особе којој је 15 или 18 година.

Предавачи у школи су: **Јован Ђорђевић** – предаје: Српску и светску књижевност са освртом на драму и позориште
Алекса Бачвански – предаје: Теорију глуме и режију, Декламовање, Мимику и Пластику, Тумачење комада и улога, Позоришни говор
Јован Бошковић – предаје: Српски језик и књижевност
Драгутин Реш – предаје: Певање
 капетан **Миоковић** – Мачевање
Дуцман – предаје: Јахање

Први питомци школе били су: Мара Гргурова, Рахила Поповић, Анђелија Новић, Петар Јовановић, Светозар Бркић, Лазар Лугумерски.

Остали ђаци су били: Тоша Анастасијевић, Петар Добриновић, Димитрије Дукић, Коста Ђорђевић, Коста Живковић, Софија Ђорђевић, Анка Рудић.

*

У време бурних догађаја с краја деветнаестог века у време превирања и ратова, ова два велика уметника и прегоаца постају први званични професори уметности у Србији. До будућег Универзитета уметности у Београду, средином двадесетог века, следиће многа искушења и велике промене.

А Београд је тада био варош са једном електричном централом и када слети кајиш са замајца све задуго остаје у мраку. Прва трамвајска пруга полазила је од Калемегдана и ишла преко Теразија до Славије. Коњи су је вукли и кад је продужена све до Топчидера.

Београђани су лако постали „позоришни људи” још док им је варош била налик на учмалу турску касабу, далеку од европских навика.

Прво је Јоаким Вујић покушао да позоришну уметност приближи књазу Милошу и његовим војводама, али је имао више успеха међу крагујевачким

ђацима који су радо постајали глумци аматери. Кад се почетком четрдесетих година деветнаестог века, престоница прселила у Београд, овде су приказиване аматерске „театралне представе” у којима је учествовао и Никола Христић, коме је историја наменила другу улогу. Десетак година касније отворена је нека врста позоришта у Царинарници (Ђумрукани) на Сави, у којем су гостовале позоришне трупе из Војводине.

Дилетантско позориште је прерасло у праву позоришну трупу 1864 год, на челу са редитељем Адамом Мандровићем. Четири године раније 1860, у познатој „Молерској кафани”, својеврсној молерској берзи на самом углу Скопљанске улице, касније Пашићеве, па Нушићеве и Македонске, појавио се молер, Сплићанин цика-Доменико д` Андреа, отац будућег познатог адвоката Андреја Андрејевића. Доменико није умео да изговори слово ч, па су га зато назвали цика Доминго. Он је умео „из главе” да молује таванице правећи на њима анђеле и цвеће, Аполоне и Флоре. Да би сличио сликару Тицијану, носио је кратку белу брадицу. Од те године он постаје наш први позоришни сликар и бави се тим занатом све до 1914. У његовом кулисном декору играли су још Тоша Јовановић, Марија Јеленска, Алекса Бачвански, Милка Гргунова.

Тих шездесетих година деветнаестог века, прво позориште било је у про-страној сали „Кнежеве пиваре” на углу Босанске и Балканске улице. У тој сали одржана је Светоандрејска скупштина. Позорница је била мала и осветљена гасним лампама које су димиле, а загревала се „бубњаром” која би често експлодирала на сцени усред представе. Дворана је имала само двадесетак редова са обичним столицама, али је позоришна завеса била дивно осликана. Слика композиције био је Стеван Тодоровић. Композицију је чинила једна стена на којој је окружен музама стајао млади гуслар, поред стена је био поточић са анђелчићима, а у даљини Београд.

У ово позориште често је долазио Кнез Михаило Обреновић, а тада би за њега донели велику фотељу и поставили је испред првог реда. Публика је поштовала Кнеза и дочекивала га устајањем, али кад почне представа страсти би се узбуркале па су се неки поистовећивали са актерима драме и бучно навијали. На премијери комада у коме је Краљевић Марко осумњичен за издају неки ватрени јорганџија је скочио као опарен: „Није Марко издајица, срам вас било! – огорчено је викнуо глумцима, што је уз звиждуке и буру негодовања прихватило цело гледалиште. На позорницу су полетели разни предмети, настала је гужва, а на Кнеза се заборавило.

Позориште није имало своје реквизите, па су потребни предмети за представу позајмљивани по виђенијим кућама и било је нормално да усред представе неко из публике довикне пријатељу: – Панто, ено ми га канабе!

Појавили су се и први глумице, мајка и кћи, Марта и Јелица Јовановић. Једном приликом Јелица је глумила у представи *Смрт Сјефана Дечанског* и њен последњи опроштајни пољубац са партнером изгледа да није био баш маркиран, па се публика након тога урнебесно смејала. Она се уплашила да нешто није у реду са костимом, а било је друго у питању, при пољупцу партнер јој је на усници оставио своје лоше залепљене бркове.

У позоришту су углавном приказиване родољубиве драме – *Сан Краљевића Марка*, *Бој на Косову*, *Смрт Сјефана Дечанског*, Малетићеви *Хајдуци*, Суботићев *Херцег Владислав*, а касније и страни комади иначе популарни на сценама европских позоришта. Позориште у пивари је затворено 1865, а представе су настављене у сали „Српске круне” и ту су већ били велики прави глумци Лаза Телечки, Димитрије Ружић, Мита Коларовић, Драга Ружићка, Јулка Степићева и велика Милка Гргурова. Крајем 1867. позориште је прешло у Космајску улицу у Сушићеву дворану где је било више простора за игру. Редовни посетилац је био кнез Михаило и памти се да је у тој дворани у недељу 26. маја 1868, три дана пред погибију, свечано обећао управнику позоришта Јовану Ђорђевићу да ће подићи право позориште.

Кнез Михаило није оставио тестамент, али се знало да цело свије огромно имање „жели дати за државне и општенародне циљеве”, а подизање позоришта је често помињао. Осамнаест дана по његовој смрти, 17. јуна 1868, његови законити наследници сестра Перка Бајић и сестрићи Феодор и Михајло Николић издали су 6.500 дуката „сходно обећању блаженоупокојеног кнеза” за зидање Народног позоришта. Већ подигнутој београдској болници дали су још 1000 дуката, а по 500 дуката дали су удовичком, инвалидском и школском фонду.

Одлучено је да се позориште подигне на месту негдашње Стамбол капије. Камен темељац свечано је положен 19. августа 1868, у присуству малолетног кнеза Милана, будућег краља. Кад је архимандрит осветио водицу, председник позоришног одбора Филип Христић је одржао говор, а онда су кнез Милан и намесници потписали споменицу која је спуштена у темељ и узидана, а у којој пише „во имје Отца, Сина и Свјатаго духа овај дом намењен српском Народном позоришту, првом позоришту у српској престоници, поста вољом и знатном новчаном помоћу Кнеза Српског Михаила М. Обреновића”.

Зидање је брзо напредовало. Архитекта Александар Бугарски је прерадио и примено један стари пројекат италијанског архитекте Касана. Док се још зидало, сликар Стева Тодоровић је отишао у Пешту да набави декорације, намештај и најбољу гардеробу. После четрнаест месеци, 30. октобра 1869. позориште је свечано отворено.

По писању Косте Христића: „Увече 30. октобра 1869. блистало је Народно позориште у пуној светлости. Публика је улазећи, застајала да се диви његовој лепоти. Широки пламенови гаснога осветљења, дотада непознатог Београду, избијали су из многобројних лустера у плафону, дужином ложа и на галеријама. Ликови наших знаменитих људи у медаљонима, у реду, под првом галеријом, грбови српских земаља под другом галеријом, профил кнеза Михаила изнад позорнице, ложе оперважене црвеном кадифом, балдахин са круном изнад кнежеве ложе, тешка завеса са позлаћеним ројтама која се тихо таласа, седишта нова и угодна, са ливеним нумерама, све је то било ново, укусно и одисало пријатном свежином. У дворску ложу громко поздрављен, ступио је кнез Милан с намесницима, праћен нарочитом депутацијом. Друге ложе заузеле су министри, конзули, државни великодостојници...”

За ту прилику Ђорђе Малетић је написао драму *Посмртна слава кнеза Михаила*, која је измамила много аплауза, суза и уздаха, јер су сећања на кнеза Михаила и његову погибију још била свежа. Кнеза је играо Дуцман, учитељ јахања у Војној академији, који је ликом, високим витким стасом и уз добру шминку био права слика кнежева. У позоришном архиву је записано да је на премијери, за добро тумачење улоге, из позоришне касе добио два дуката у злату.

У истом архиву нисмо пронашли записане наведене „причице”, али су оне ипак упамћене и пренете нам с колена на колена.

Шаптач:

Паја Степић, је био отац глумице Јулке, супруге ненадмашног Тоше Јовановића. Чика Паја је био изванредан шаптач, „спасао” је многе представе кад глумце изда памћење. Међутим, био је преосетљив, и у тужним сценама је јецао заједно са осетљивим гледаоцима, па није могао да буде глумцима од помоћи, а умео је и да се зацени од смеха при комичној сцени и његов смех се чуо у целој дворани.

Фијакер:

Офицери и студенти, тада најцењенији као кавалери и младожење, чекали су пред позориштем да заврши представу изврсна и прелепа глумица Народног позоришта, миљеница публике Олга Илић, а онда би испрегли коње из њеног фијакера и сами га вукли. Овај обичај, да се вуку фијакери славних глумица, примењивали су кавалери у Паризу, Лондону и Петрограду.

Извори:

- *Београд њоред која њролазимо*. Миљан Лакетић. Народна књига, Београд, 2003.
- *Београд у сећањима 1900–1918*. Група аутора. Српска књижевна задруга. Београд, 1877.